

HOLISTICKÁ ENVIRONMENTÁLNA ETIKA: MOŽNOSTI, PERSPEKTÍVY

PAVEL FOBEL, Katedra filozofických vied, FHV UMB, Banská Bystrica

FOBEL, P.: Holistic Environmental Ethics: Chances and Prospects.
FILOZOFIA 51, 1996, No 2, p. 139

In searching for a new ecological conception A. Leopold's holistic interpretation proved to be inspirative, although in other disciplines the explicative force of the holistic approach is not accepted any more (as in postmodernism, the criticism is directed mainly towards its totalitarian consequences). On the other hand, the holistic approach contributed to overcoming the shortcomings of humanistic and traditional approaches in environmental ethics, which led paradoxically to the ethics of the exploitation of environment. This advantage of the holistic approach is currently defended by F. Capra and others.

Humanistická perspektíva, ktorej naplnenie očakávame v ďalšom tisícročí, a hektické obdobie druhého tisícročia, zvlášť však posledných desaťročí, nás vyzývajú k zásadnej zmene hodnotových postojov i praktických úsilí. Ďalšia prosperita závisí už nielen od drámy ľudských záujmov a vnútorných spoločenských interakcií, ale aj, ak nie prioritne, od vzťahov k životnému prostrediu. „Žiadna nová teória o Zemi nemôže zostať tajomstvom vedy, musí priťahovať pozornosť vedcov humanitného zamerania, ekológov i teológov... Naša budúcnosť závisí omnoho viac od správnych vzťahov ku Gai ako od nekonečnej drámy ľudských záujmov“ ([1], 28). Táto Lovelockova požiadavka je výzvou pre vedcov i ich teoretické iniciatívy. Je úctyhodné, že moderná veda túto skutočnosť už dlhobodnejšie reflektuje a vedie k žiadúcemu teoretickému sebauvedomeniu. Zároveň sa v ekologickej teórii diferencovalo viacero alternatívnych koncepcných prístupov a prúdov s teoretickou hodnotou a silným myšlienkovým vplyvom.¹

Nová skúsenosť nás núti zaujímať k environmentálnej problematike aktuálne stanovisko a vnieť korekcie podľa toho, ako sa vyvíja do modifikovaných i extrémnych podôb a ako korešponduje so skutočnosťou.

Väčšina ekoteoretikov upozorňuje na potrebu hodnotovej reorientácie človeka, ako aj na fakt, že súčasná ekokríza je v prvom rade krízou ľudskosti, čo prehĺbuje záujem o environmentálnu problematiku v etickej dimenzii. Ekoteoretický posun, ktorý by mal nastať v riešení problémov tejto krízy, ani dnes v oblasti environmentálnej etiky výrazne neprekonáva myšlienkový koncept minulých teórií: „... v rámci diskusie o etike životného

¹ Schweitzerova koncepcia založená na úcte k všetkému živému, Leopoldova a Lovelockova etika Zeme, ďalej Lorenzova, Naessova i Caprova koncepcia, ako aj ďalšie. Prehľadnú genézu a analýzu myšlienkových prúdov podáva štúdia E. Smolkovej v časopise Filozofia 1994/9, s. 575-584.

prostredia len zhromažďuje argumenty a explanačný materiál, ktorý ju posúva na základ daný momentálnymi vedeckými a filozofickými poznatkami, no výrazne sa neprekračuje rámec, ktorý načrtol A. Leopold“ ([2], 583).

Dnes môžeme konštatovať, že sa utvorili isté základy environmentálnej etiky. V súvislosti s ňou sa uvádzajú štyri hlavné princípy ([3], 26). Za najdôležitejšiu myšlienku sa považuje hodnota života. Druhým je princíp vzájomnosti, ktorý zahŕňa myšlienku vzájomných povinností medzi prírodou a ľuďmi, ale aj interakciu nespočetných biologických, chemicko-fyzikálnych faktorov. Tretí je označený ako povinnosť prežitia a rozvoja ľudstva. Ako základný princíp tu vystupuje zodpovednosť jednotlivca voči spoločnosti a budúcim generáciám. Za štvrtý sa považuje princíp primátu hodnôt života nad technikou. Ak vyjdeme z uvedených princípov, dospejeme k záveru, že nás čaká neľahká úloha – uskutočniť grandiózny prechod k novému hodnotovému poriadku. Čaká nás jedna z najradikálnejších premien. Táto sa však musí na rozdiel od iných uskutočniť osobitým psycho-spirituálnym posunom. Zasahuje hlbšie ako povrchné zmeny v názoroch, hodnotách, postojoch, také charakteristické pre predchádzajúce revolúcie novej éry.

Živá diskusia o spôsobe transformácie tradičných hodnôt, o ich interpretácii s ohľadom na tú ktorú environmentálnu etiku, ako aj o ich akceptovaní a opodstatnenosti v dnešnom svete, nás núti obracať sa k jej východiskám, hlavne k A. Leopoldovi. Nemenej podnetná sa ukázala i jeho holistická interpretácia, ktorá ovplyvnila environmentálno-etický výklad na dlhšie obdobie a zadala mu tým osobitý, všeobecne teoreticky uznaný charakter i napriek tomu, že holistický prístup sa považuje v iných teóriách (napr. sociologických) už za konzervatívny s nižšou, niekedy až nepostačujúcou schopnosťou výkladu súčasných spoločenských javov. Aj postmodernizmus sa stavia kriticky k dôsledným holistickým teóriám tým, že dôraz kladie na mnohosť, radikálny pluralizmus bez celistvého završenia. Uzavretosť a totalita celku vedie k teroru, panstvu, ekofašizmu. Na druhej strane holistický prístup umožnil prekonať nedostatky humanistických a tradičných prístupov k environmentálnej etike, ktoré vyúsťujú nie do environmentálnej etiky, ale do etiky pre využívanie environmentu. Holizmus sa môže stať vhodným metodologickým prostriedkom, pokiaľ sa neabsolutizuje hodnota celku, pokiaľ je myšlienkovým prostriedkom vyjadrenia skúmaného objektu i priznania jeho samotnej hodnoty. O opodstatnenosti holistickej systémovej orientácie hovoria i niektorí teoretici súčasnosti (napr. Capra a ďalší), naviac ju spájajú so súčasnou civilizačnou paradigmou – ekologickou paradigmou [4].

O nutnosti a užitočnosti holistického prístupu nepochybujú ani predstavitelia etiky Zeme. J. Lovelock zdôrazňuje: „Vedci až príliš dlho študovali Zem pomocou mikroskopov. Nikto nepochybuje o dôležitosti tohto pohľadu... Aby sme však pochopili sekvoju alebo veľrybu, nestačí len poznať ich gény. Rovnako je nutný i pohľad holistický“ ([1], 6). Biocentrické smery nachádzajú v holizme prostriedok plnohodnotného vyjadrenia svojich podstatných čŕt. Ten umožňuje adekvátne vyjadrenie hodnôt, pri ktorom hodnotiaci subjekt je súčasťou biotického celku, ktorého hodnoty nie sú vo vzťahu nadradenosti a podradenosti alebo hierarchie. Na perspektívu a užitočnosť holistického prístupu v budovaní

² Analýzu holistickej koncepcie F. Capru podáva štúdia Z. Palovičovej K niektorým filozofickým problémom súčasných koncepcií prírody. In.: *Filozofia*, 1993/8, s. 490-496.

novej etiky nás upozorňujú súčasní ekofilozofi F. Capra², E. Kohák. Iní sa k nemu stavajú rezervovane a poukazujú na jeho obmedzené teoreticko-etické možnosti [5]. Je tiež pravdou, že holizmus skrýva v sebe aj v environmentálno-etických konzekvenciách isté nebezpečie. Prvým z nich je extrémny holizmus, povyšovanie celku, jeho absolutizácia, kde je v mene celku umožnené všetko, i likvidácia druhu ako takého. Druhým je holistický alibizmus, pri ktorom sa možno ospravedlňovať nadradeným celkom, skryť sa za celok. Z daného pohľadu je celok príčinou negatívneho vzťahu k životnému prostrediu. Ďalšie nebezpečie súvisia s jeho mystifikáciou, antropomorfizmom, transcendentalizmom, etickým „šovinizmom“ (keď si celok nárokuje na vyššiu pravdu, keď sa mu pripisuje status samostatnej živej entity a pod.). Z toho vyplýva, že holistický pohľad musíme uplatňovať uvažene, a ak chce byť efektívny, žiada si dôsledný metodický postup v zmysle teoretickej a praktickej únosnosti. Holizmus je prístup, ktorým možno vyjadriť istý stav integrity, harmónie, miery, kvality i substanciality, pri ktorom platia isté funkčné väzby, spôsoby komunikácie.

Ak rešpektujeme celky, a teda spoločenstvo ako také s jeho rôznymi súčasťami (pod-systémami), potom je v zásade teoreticky opodstatnená holistická environmentálna etika (napr. etika Zeme). Tieto celky môžu mať svoju vnútornú hodnotu tak, ako ju má i individuum, pretože existujú samy o sebe a vo vzťahu k človeku majú svoj význam. Už A. Leopold vedel, že prvé etiky sa zaoberali vzťahom medzi individuami (Dekalóg), ďalšie sa zaoberali vzťahom medzi individuami a spoločnosťou (napr. tzv. Zlaté pravidlo). Doteraz neexistuje etika, ktorá by sa zaoberala vzťahom človeka k Zemi, zvieratám a rastlinám, ktoré sú jej neoddeliteľnou súčasťou.

Už tu s istou rezervou možno vyjadriť nesúhlas: nemôžeme s istotou tvrdiť, že Dekalóg sa obmedzuje len na interpersonálne vzťahy, nakoľko Hebrejci žili tiež v sociálnom celku. Ani tzv. Zlaté pravidlo nevypovedá jednoznačne o vzťahu individua a spoločnosti vzhľadom na to, že sa primárne orientuje na „iných“ (iných jedincov). Presvedčivé je však konštatovanie, že etika Zeme je stále viac holistická, nakoľko sa stále viac týka biotickej komunity ako celku a stále menej sa vzťahuje na individuálne živočíchy, z ktorých táto komunita pozostáva. Jediniec z nej nakoniec vypadáva a zostáva sám objekt, ktorý sa stáva predmetom etického uvažovania. Správna vec je tá, ktorá má tendenciu zachovať integritu, stabilitu a krásu biotickej komunity; nesprávna je vtedy, keď má tendenciu správať sa inak ([6], 1025). Etika Zeme smeruje k blahu prírody, vyzýva k zdraviu pozemských organizmov, ktoré by mali byť štandardom morálnej kvality, a tým korigovať naše práva. Prakticky to znamená, že by sme mali podľa daných kritérií stanoviť environmentálny dopad predpokladaného projektu bez ohľadu na to, či ide o individuum, spoločnú alebo verejnú zodpovednosť. Máme vybrať taký spôsob konania, ktorý je najvhodnejší a podporí rozmanitosť, integritu, krásu a stabilitu biotického spoločenstva. Táto prednosť však je zároveň i nedostatkom. Ide napr. o taký zásadný problém, akým je ekonomický kontext uplatnenia uvádzaných zásad (ekonomická náročnosť projektov), ktoré v podstate vyžadujú nekompromisné riešenia vzhľadom na individuálne záujmy. Túto otázku treba dopracovať v intenciách etiky Zeme, inak sa holistický prístup ukazuje ako neprijateľný.

Neprepracovaná holistická etika môže byť nebezpečná. Pri nedôslednosti môže vo svojich záveroch dospieť k drastickým antihumánnym návrhom. Väčšina environmentho-

listov zastáva názor, že rešpektovanie princípov rozmanitosti, integrity a stability vyúsťuje do preľudnenosti na úkor živých tvorov. Výsledkom môžu byť extrémistické projekty, z ktorých jeden reprezentuje William Aiken názorom, že masívne odumieranie je našou povinnosťou ako druhu a treba eliminovať 90 % nášho príbuzenstva [7]. Schopné jedince premnožených druhov by sa mali vybrať (týka sa to aj iných druhov – zajacov, jeleňov) a zabiť na záchranu ekosystému, ktorého sú zložkou. Z hľadiska humanizmu, demokracie, spontánnej evolúcie, možného rozširovania druhov vyznievajú podobné holistické environmentálne etiky so svojím prístupom odpudzujúco a oprávnené si zaslúžia označenie environmentálny fašizmus.

V prípade povyšovania celku sa stáva environmentálny holizmus nebezpečný. Tento moment sa pomerne jednoznačne akcentuje v postmodernizme, ktorý postrehol obmedzenosť i konzervatívnosť holizmu a upozornil na dôsledky tohto prístupu. Etiku Zeme možno považovať za poslednú etapu v evolučnej sekvencii. Je to etika stavaná excentricky, mravno-participačne a navyiac je myslená globalizačne. Z tohto hľadiska je prínosom a je i hlboko teoreticky inšpiratívna.

V diskusii o postavení holistickej environmentálnej etiky i koncepcie A. Leopolda je pozoruhodné stanovisko J. B. Callicotta.³ J. B. Callicott ([7], 417-418) monitoruje štyri základné pohľady na environmentálnu etiku, ktoré sa podľa neho sformovali od začiatku environmentálnej krízy:

- a) židovsko-kresťanská environmentálna etika založená na panstve;
- b) environmentálna etika založená na: 1. tradičnom humanizme, 2. protraktovanom humanizme;
- c) extenzionizmus so: 1. slobodou zvierat, 2. univerzálnymi životnými princípmi;
- d) ekocentrizmus, ktorý klasicky reprezentuje A. Leopold so svojou etikou Zeme.

Medzi uvedenými kandidátmi na najlepšiu environmentálnu etiku, ktoré podrobil hodnoteniu z hľadiska logickej koherentnosti, historickej platnosti a momentálnej praktickej užitočnosti, je podľa Callicotta najvhodnejšia Leopoldova etika Zeme. J. B. Callicott tak ponúka komplexnú charakteristiku environmentálnych etík, ktoré posudzuje z hľadiska predom stanovených náročných kritérií. Komparáciou etického a ekosystémového uvažovania, individuálnych nárokov i nárokov všetkého živého prezentuje stanovisko, že extenzionizmus je najhorším názorom na environmentálnu etiku, pričom najlepší je ekocentrizmus. „Historicky sa obohacovala a koncepcne vyvíjala verzia Leopoldovej krajinnej etiky. Je taká konzistentná ako hociktorý iný kandidát a je uvážene stavaná na koncepcných základoch evolučnej a ekologickej biológie, teda je konzistentná s evolučno-ekologickým svetonázorom v kontexte, v ktorom sa environmentálna kríza takto chápe.

Ekocentrická environmentálna etika je priamo adekvátne, pretože obsahuje morálne odporúčanie. Vec je správna, ak smeruje k zachovaniu integrity, krásy a stability biotickej komunity... Blaho environmentu je nivelačná značka, ktorou sa merajú morálne hodnoty aktivít.

³ J. Baird Callicott uvádza tri kritériá, ktorým musí podliehať nádejná environmentálna etika: konzistencia, adaptívnosť a praktická použiteľnosť.

Táto skutočná črta ekocentrizmu spôsobuje, že jeho teória sa dá uplatniť v praxi... etika Zeme explicitne uznáva jednotlivých členov (ľudského či neľudského pôvodu) biotickej komunity a zároveň ju uznáva ako celok“ ([7], 419).

Ako naznačuje J. B. Callicott, dôslednejšia analýza Leopoldovej etiky Zeme zodpovedá najdôležitejším momentálnym požiadavkám a možnostiam konceptuálne spracovanej environmentálnej etiky, na ktorej možno stavať. Z holistického aspektu možno za zásadný považovať tiež fakt, že daná koncepcia spĺňa podmienky „umierneného“ holizmu, teda takého typu environmentálneho uvažovania, v ktorom sa neignoruje individuálna dôstojnosť a hodnota, kde hodnota celku je vyvážená hodnotou indivíduí. Nepotláča ani slobodné konanie, ktoré hlavne v demokraticky usporiadaných organizáciách môže viesť k najefektívnejšiemu environmentálnemu snaženiu. Leopoldova koncepcia, ak sa neinterpretuje extrémisticko-holisticky, môže sa stať tým, že explicitne uznáva jednotlivcov ľudského aj mimolľudského pôvodu i holistickú komunitu ako celok, vhodným teoretickým základom environmentálno-etického uvažovania. Je vhodná i preto, že nevyžaduje striktnú povinnosť stať sa vegetariánom (ako to zdôrazňuje extenzionizmus) ani radikálne obmedzenie ľudskej populácie (ako uvažuje extrémny extenzionizmus vyjadrený niektorými ochrancami rastlín). Na druhej strane vegetariánstvo v únosnej podobe môže viesť ku kráse a integrite biotickej komunity. Nemôžeme však úplne pripustiť argumenty a analógie tvrdiace, že pokiaľ platí imperatív nezabíjania človeka v ľudskom spoločenstve, musí platiť i voči živočíšnej ríši. Narušila by sa tým spontánna evolúcia druhov. V intenciách Leopoldovej koncepcie je v istej miere i toto prípustné. Etika Zeme nepresadzuje humanistickú etiku, požaduje však chrániť diverzifikáciu, integritu a stabilitu ekosystému alebo biotického celku. Voči mimolľudským členom etika Zeme zastáva pozíciu tolerance a rešpektu. Ekosystémová etika dominantne stavia nie na právach, ale na rešpekte voči jedincom mimolľudského biotického spoločenstva. Táto myšlienka má tiež svoje opodstatnenie, pokiaľ z nej neplýnú osobitné extrémistické konzekvencie. V zásade rešpekt a nenásilie môžu umocniť morálnu dimenziu komunikácie s prírodným svetom.

Ekosystémová environmentálna etika umožňuje rozumné využívanie životného prostredia, avšak toto využívanie by malo podliehať etickým limitom – holistickému a individualistickému. Z holistického hľadiska by využívanie životného prostredia malo viesť k integrite, stabilite a kráse biotického spoločenstva. Z individualistického limitu vyplýva požiadavka selekcie biotickej komunity úmernej individuálnym potrebám a jej obmeny. Problém sa komplikuje s nástupom vyspelej technickej civilizácie, kde dané limity nadobúdajú ešte výraznejší charakter a kde vyváženosť tohto stavu z hľadiska rozsahu a možnosti vstupu jedinca do zložitých procesov je ťažko kontrolovateľná a usmerniteľná. V intenciách holistického uvažovania si to žiada hľadať a zavádzať alternatívne zdroje, technológie a aktivity, ktoré môžu viesť k integrite, stabilite a kráse i rozmanitosti biotickej komunity, a zvyšovať kontrolu nad nežiadúcimi vplyvmi technológií a projektov. Dôraz na subjekt sa ukazuje ako opodstatnený. „Etika Zeme mení rolu Homo sapiens z dobyvateľa pozemského spoločenstva na jeho radového člena a obyvateľa. Predpokladá rešpekt k ostatným členom a tiež k spoločenstvu ako takému“ ([6], 1013).

Priorita ekocentrickej etiky v environmentálnom uvažovaní nás vedie k tomu, aby sme ekosystémový motív prijali vo svojej každodennosti. Má svoj konkrétny dopad, ktorý

v praxi znamená napr. zamedzovanie svojvoľnosti, využívanie alternatívnych zdrojov a uplatnenie takých selekcií pri zavádzaní projektov, ktoré vedú k zachovaniu biotického spoločenstva. Ekocentrická etika ponúka kritériá pre tento výber a mohla by teda tvoriť perspektívnu environmentálnu etiku

LITERATÚRA

- [1] LOVELOCK, J.: Gaia. Živoucí planeta. Praha 1994.
- [2] SMOLKOVÁ, E.: Náčrt genézy ekofilozofického myslenia. In: Filozofia 9, 1994, s. 575-584.
- [3] PADMASIRI de Silva: Buddhistická environmentálna etika. In: Dharma Gaia. Bratislava 1990.
- [4] Spory o charakter ekologickej paradigmy. Bratislava, FÚ SAV 1993.
- [5] KÁNSKÝ, J.: Etika vztahu ke zvířatům. In: Filozofia 5, 1995, s.274-283.
- [6] LEOPOLD, A.: Etika zeme. In: Filozofický časopis 6, 1991, s. 1010-1026.
- [7] CALLICOTT, J. B.: The search for an environmental ethic. In: Matters of Life and Death. McGraw-Hill, USA 1986, s. 381-416.

OPRAVA

Prosíme čitateľov, aby si v čísle 12/1995 na s. 663 v resumé k článku T. Pichlera „Štúrovská romanticko-realistická koncepcia nacionalizmu“ v jeho ôsmom riadku opravili slovo **antihungarian** na **antimagyarising**. Autorovi sa za túto nemilú chybu ospravedlňujeme.

Redakcia

PhDr. Pavel Fobel, CSc.
Katedra filozofických vied FHV UMB
Tajovského 40
975 49 Banská Bystrica
SR